

Bisschoppen van Utrecht, Munster, Tongeren-Maastricht-Luik, Keulen, Mainz, Noyon-Doornik, Kamerijk, Atrecht en Terwaan

In dit artikel komen de bisdommen aan de orde die gekoppeld kunnen worden aan het gebied van de van de Lage Landen in het eerste millennium en dus van betekenis zijn voor de betreffende geschiedschrijving. Daarna doen we een poging om de bisschoppen van deze bisdommen op een rij te zetten, een poging met een resultaat waar nog verder aan gewerkt moet worden. Vervolgens wordt de vraag opgeworpen wat er waar is van nogal wat standpunten in onkritische geschiedschrijving. Paul Post zet in een boek over Bonifatius (9) helder op een rij zet welke ‘velden van toe-eigening’ er zijn in verband met Bonifatius. Bedoeld is welke soorten menselijke activiteiten klaarblijkelijk werden gemobiliseerd om Bonifatius actueel te maken. Hij noemt zes velden, namelijk; 1. Religie en devotie, 2. Historie en erfgoed, 3. Kunst en cultuur, 4. Politieke profilering, 5. Toeristische commercie en 6. Bovennatuurlijke verschijnselen. Ik beperk me nu voornamelijk tot de eerste twee invalshoeken.

Bisdommen

De stichting van bisdommen heeft plaats gevonden in de klassieke tijd, in de Vroege Middeleeuwen en latere perioden. Er is natuurlijk een samenhang met de gelijkberechtiging van de christenen (313), de beschikking van het Christendom als staatsgodsdienst (391), de Iers-Schotse missionering (6^e-8^e eeuw) en latere missioneringsgolven. Dat het bekeren van Germanen nogal veel tijd nodig had houdt verband met de kracht van het Germaanse godendom en zeker ook met het feit dat Germaanse christenen Arianen waren. Missioneren was vaak ook het uitroeien van het Arianisme. Het stichten van bisdommen was uiteraard een belangrijke factor in de organisatie van het christendom, dus de geografische uitbouw van de katholieke kerk. Het landschap veranderde door het stichten van kerken met een torenje en liefst met een bel of klok. Kijkt men in verband met bisdommen naar schriftelijke bronnen en naar archeologische bevindingen dan is het volgende schema mogelijk (maar ook geschikt voor discussie):

Bisdommen per periode	Historische duidelijkheid	Archeologische ondersteuning
Klassieke tijd Tongeren-Maastricht; Keulen; Mainz	Vaag	Sterk
Vroege Middeleeuwen Utrecht; Luik; Munster; Kamerijk; Terwaan; Mainz.	Onbetrouwbaar	Gebrekkig
Volle Middeleeuwen Utrecht; Luik; Munster;	Aannemelijk	Sterk

Wikipedia is een bruikbaar instrument om bisdommen en hun bisschoppen na te zoeken. Men kan er sneller mee uit de voeten dan met Kerkgeschiedenissen in boekdelenvorm, bijvoorbeeld: Kardinaal de Jong (Dr. R. Post), *Handboek der Kerkgeschiedenis*, Antwerpen, 3 delen, Brussel-Leuven-Utrecht- Nijmegen 1948 4e druk. Voor diepergaande studie zijn die natuurlijk onmisbaar. Omvangrijke Kerkgeschiedenissen met daarin opgenomen belangrijke documenten, bestaan in onze taal niet, maar wel in het Italiaans, Spaans, Duits en Frans.

Bisschoppen

Studie van de lijsten van de bisschoppen van deze bisdommen kun je vinden via overzichten op Wikipedia. Ik zal ze hier bondig overnemen. Dat klinkt nogal gemakkelijk, maar een min of meer uniforme weergave van de bestanden vergt nogal wat aandacht en tijd. Wie een zo foutloos mogelijk bestand wil realiseren zal aanzienlijk breder moeten werken. Zelfs mijn oppervlakkige studie van de genoemde lijsten brengt aan het licht dat er lacunes zijn en tal van vragen naar de werkelijke situatie. De klassieke periode van Keulen en Tongeren biedt vooral legendarische informatie en de Vroege Middeleeuwen laten hiaten en verwarring zien. Hopelijk is dit artikel een inspiratie en aanzet om tot een zo betrouwbaar mogelijk bestand te komen. Ik beperk me tot de gegevens tot eind 13^e eeuw. Hier volgen nu de lijsten van bisschoppen van de hiervoor genoemde bisdommen.

Bisschoppen Utrecht (Deventer) : Willibrord 695-739, Bonifatius 739-754, Wera 739-752; Eoban 753-754, Gregorius 754-776, Alberik I ca. 776-784, Theodard ca. 784-ca. 790 (eigenlijke naam Theutbert/-brecht), Hamacar ca. 790-806, Ricffied 806- 815/816, Frederik I 815/816-835/837, Alberik II 838-844, Eginhard ca. 845, Liudger ca. 848- ca. 854, Craft ca. 854, Hunger ca. 854-866, Alfried ca. 866-867/879, Adelbold I 867/879-898, Egilbert 899-917, Balderik 918-975, Folcmar 976-990, Boudewijn I 990-995, Ansfried 995- 1010, Adelbold II 1010-1026, Bemold 1027-1054, Willem I (van Gelre) 1054-1076, Koenraad 1076-1099, Burchard 1100-1112, Godebald 1114-1127, Andries van Cuijk 1128-1139, Hartbert van Bierum 1139-1150, Frederik van Berg 1150-1151, Herman van Horne 1150-1156, Godfried van Rhenen 1156-1178, Boudewijn II (van Holland) 1178-1196, Amold I (van Isenburg) 1196-1197, Dirk I (van Holland) 1196-1197 (tot 1197 tegenbisschop), Dirk II (van Are) 1197-1212, Otto I (van Gelre) 1212-1215, Otto II (van Lippe) 1216-1227, Wilbrand van Oldenburg 1227-1233, Otto III (van Holland) 1233-1249, Gozewijn van Randerath 1249-1250, Hendrik I (van Vianden) 1249-1267 en Jan I (van Nassau) 1268-1290

Bisschoppen van Münster: Liudger 805-809; Gerfried 809-839, Altfried 839-849, Liutbert 849-871, Berthold 872-875, Wolfhelm 875- 900, Nidhard 900-922, Rumhold 922-941, Hildebold 942-967, Dodo 967-993, Swidger 993-1011, Dirk I 1011-1022, Siegfried van Walbeck 1022-1032, Herman I 1032-1042, Rudbert 1042-1063, Frederik I 1064-1084, Erpho 1084-1097, Burchard van Holte 1098-1118, Dirk II (van Zutphen of van Winzenburg) 1118-1127, Egbert 1127-1132,

Werner van Steußlingen 1132-1151, Frederik II van Are 1152-1168, Lodewijk I van Wippra 1169-1173, Herman II (van Katzenelnbogen), de eerste prins-bisschop 1173-1202, Otto I (van Oldenburg of van Bentheim) 1203-1218, Dirk III (van Isenberg) 1219-1226, Ludolf van Holte 1226-1247, Otto II (van Lippe) 1247-1259, Willem I (van Holte) 1259- 1260, Gerard van der Mark 1261-1272, Everhard van Diest 1275-1301

Bisschoppen van Tongeren-Maastricht-Luik:

Tongeren: Maternus, Navitus, Marcellus, Metropolis, Severinus, Florentius, Martinus, Maximinus, Valentinus

Maastricht: Servatius 4e eeuw, Candidus, Agricolaus 388-401, Urcisinus 401-413, Designatus 413-437, Resignatus 437-465, Sulpitius 465-480, Quirillus 480- 520, Eucherus I 520-522, Falco 522-527, Eucharius II 527- 530, Domitianus van Hoei 535-549, Monulfus overleden 597, Perpetuus 586 - 589, Gondulfus of Bettulfus rond 614, Evergislus of Ebregisus ?, Joannes Agnus ?, Amandus ±647 - 650, Remaclus afstand gedaan in 669 of 670, Theodoardus ?

Luik: Lambertus ±670-±706, Faramundus 675- 683 en Hubertus/Chuchobertus ±706-727, Floribertus 735, Fulcharius / Fulcricus 737-769, Agilfridus 769-787, Gerbaldus 787-810, Walcand 81-832, Pirard 836-840, Hartgar 841-855, Franco 856-903, Stephanus 903-920, Hilduin 920-921, Richer 921-945, Hugo I 945-947, Farabertus van Luik 947-953, Rather 954-956, Balderik I 955-959, Heraclius 959-972, Balderik II van Loon 1008-1018, Walbod 1018-1021, Durand 1021-1025, Reginhard van Luik 1025-1038, Nithard van Luik 1039-1042, Waso van luik 1042-1048, Dietwin van Luik 1048-1075, Hendrik I van Verdun 1075-1091, Otbert van Luik 1092-1119, Frederik van Namen 1119-1121, Alberon I van Luik, 1123-1128, Alexander I van Gulik 1128-1135, Alberon II van Namen 1135-1145, Hendrik van Leyen 1145-1164, Alexander II van Oerle 1165-1167, Rudolf van Zähringen 1167-1191, Albert van Leuven 1191-1192, Lotharius van Hochstaden 1192-1193, Simon van Limburg 1193-1195, Otto van Heinsberg 1195, Albert van Cuyck 1195-1200, Hugo van Pierrepont 1200-1229, Jan II van Rummen 1229-1238, Willem van Savoye 1238-1239, Robert van Thorote 1240-1246, Hendrik III van Gelre 1247-1274, Johan van Edingen (Jan III) 1274-1281, Willem van Auvergne 1282, Jan (IV) van Vlaanderen 1282-1292, Hugo van Chalon 1296-1301

Bisschoppen van Keulen: ca 285-315: Maternus; ca 315-348: Euphrates; ca 348- 403:

Severinus; ca 580-600: Evergislus; ca 600-611?: Remedius; ca 611?-622: Solatius; ca 623-663: Kunibert; ca 663-674: Bodatus; ca 674-680: Stefanus; 680-695: Adelwin; 695- 708: Giso; 708-710: Anno I; 710-713: Faramund; 713-717: Agilulf; 718-747: Reginfried; 747- 753: Hildegard; 753-763: Bertholm; 763-784: Rikulf

Aartsbisschoppen van Keulen (795-1238) 784-819: Hildebold, vanaf 795 aartsbisschop; 819-842: Hadebold; 842: Luitbert; 842- 849: Hildwin; 850-864: Günther; 870-889: Wilbert; 890-925: Herman I; 925-953: Wigfried; 953-965: Bruno I de Grote; 965-969 : Volkmar; 969-976: Gero; 976-984: Warin; 984- 999: Ebergar; 999-1021: Heribert; 1021-1036: Pilgrim; 1036-1056: Herman II; 1056-1075: Anno I; 1076-1079: Hildolf; 1079-1089: Sigwin van Are; 1089-1099: Herman III van Hochstaden; 1100-1131: Frederik I van Schwarzenberg; 1131-1137: Bruno II van Berg; 1137: Hugo van Sponheim; 1138-1151: Amold I van Keulen; 1152-1156: Amold II van Wied; 1156-1158: Frederik II van Berg; 1159-1167: Reinald van Dassel; 1167-1191: Filips I van Heinsberg; 1191-1192: Bruno III van Berg; 1192-1216: Adolf I van Altena; 1205- 1208: Bruno IV van Sayn (tegen-bisschop); 1208-1215: Diederik I van Hengebach (tegen- bisschop); 1216-1225: Engelbert I van Berg en 1225-1237: Hendrik I van Molenark

Bisschoppen van Mainz:

Legendarische bisschoppen (80-350): Crecens 80-103, Martinis 103-109, Cressentus 109-127, Cyriacus 127-141, Hilarius 141-161, Martinus 161-175, Cesus 175-197, Lucius 197-207,

Godhard 207-222, Sophonius 222-230, Heriger 230-234, Ruther 234-254, Avitus 254-276, Ignatius 276-289, Dionysius 289-309, Ruprecht 309-321, Adalard 321-323/325, Lucius Annaeus 331-350 of 325-343; *Historische bisschoppen* (350-347): Mar(t)inus 350-374 of 343-357, Sidonius I 374-393 of 367-386, Sigismund 393-398 of 386-392, Lupold 398-415 of 392-409, Nicetas 415-422 of 409-417, Marianus 422-433 of 417-427, Aureus 433-454 of 427-443, Eutropius 454-457 of 441-467, Adalbold ?, Theomastus voor 450, Nather ?, Adalbert ?, Lantffied ?, Sidonius II tot 589, Siegbert 589-610, Leudegarius rond 610, Kudegast 610-615, Rudwald tot 615, Lubald tot 625, Siegbert II (Rigibertus) 711/716-?, Gerold 724-743, Bonifatius aartsbisschop 745-754, Lullus 755-786, Ricghulf 787-813, Haistulph 813-825, Otgar van Mainz 826-847, Hrabanus Mauris 847-856, Karel van Aquitanië 856-863, Liutbert Sidonius II 863-889, Sunderold 889-891, Hatto I 891-913, Heriger 913-927, Hildebert 927-937, Frederik 937-954, Willem 954-968, Hatto II 968-970, Ruprecht 970-975, Willigis 975-1011, Erkanbold 1011-1021, Arbo 1021-1031, Bardo 1031-1051, Luitpold I 1051-1059, Siegfried 1059-1084, Wezab 1084-1088, Ruthard 1088-109, Wezilo 1084-1088, Ruthard 1088-?, Adalbert I 1111-1137, Adalbert II 1138-1141, Markolf 1141-1142, Hendrik I 1142-1153, Arnold van Selenhofen 1153-1160, Christiaan van Buch 1160-1161, Kardinaal Koenraad I van Wittelsbach 1161-1165, Christiaan I van Buch 1165-1183, Kardinaal Koenraad van Wittelsbach 1183-1200, Leopold II van Schönfeld 1200-1208, Siegfried II van Eppstein 1200-1230, Siegfried III van Eppstein 1230-1249, Christiaan van Bolanden 1249-1251, Gerard 1251-1259, Werner van Eppstein 1259-1284 en Hendrik II 1286-1288

Bisschoppen van het oude bisdom Doornik/Noyon[:

Zetel in Vermand (grotendeels mythisch): Hilarius I, Martinus, Germanus, Maximus of Maximin, Fossonius of Cosonius, Hilarius II, Domitianus of Divitianus, Remedius, Mercurius (Mercurius, Mercantius of Méréon), Promotus, 511: Sophronius, Alomerus, 530 - 531: H. Medardus, verplaatste zetel in 531 naar Noyon

Zetel in Doornik: voor 540: H. Eleutherius, ca.531-545 : H. Medardus, vermeld in 549 en 552: Agrecius

Zetel in Noyon: 545-556 H. Medardus, voorheen bisschop te Vermand (ca. 530-531) en Doornik (ca. 531-545), verenigde de twee bisdommen in 545(?), Faustin, Gondulphus of Gondulf, 575 : Chrasmarus, Evroul, Bertimond of Bertond, ca.621/626 - v.638/640 : Acharius, 627-640 : Audomar, 640/646 - 659/665 : Eligius, 659/665 - 683/693 : Mommolinus, ca. 700: Antgarius, ca. 715 : Chrasmar, ca. 721 : Garoul of Garulf, ca. 723 : Framenger, ca. 730 : Hunuan, ca. 740: Gui / Eunuce, ca. 748: Elisée, ca. 756/765: Adelfred, ?: Didon (of Dodon), 769 - ca. 782: Giselbertus, ca. 798/799: Pleo, ca. 815: Wendelmarus, ca. 830/838: Ronegaire, ca. 830/838: Fichard, 840 - 860: Immon, 860 - 879: Rainelm, 880 - 902: Heidilo, 909: Rambert, 915 - 932: Airard, 936 - 936: Walbert, 937 - 950: Transmar, 950 - 954: Rodulphus, 954 - 955: Fulcher, 955 - 977: Hadulphus, 977 - 988: Liudolf, 989 - 997: Radboud I, 1000 - 1030: Hardewijn, 1030 - 1044: Hugo, 1044 - 1068: Boudewijn, 1068 - 1098: Radboud II, 1098 - 1113: Balderik, 1114 - 1122: Lambert, 1123 - 1146: Simon van Vermandois, zoon van Hugo I van Vermandois

Zetel in Doornik: 1146 - 1149: Anselmus, 1149 - 1166: Gerard, 1166 - 1171: Wouter, 1173 - 1190: Everhard, zoon van Wouter I van Avesnes, 1193 - 1203: Stefaan, 1203 - 1218: Gozewijn, 1219 - 1252: Walter van Marvis, 1252 - 1261: Wouter van Croix, 1261 - 1266: Jan Buchiau, 1267 - 1274: Jan van Edingen (overgeplaatst naar Luik), 1275 - 1282: Filips Mus, 1283 - 1291: Michaël van Wareghien, 1292 - 1300: Jan van Vassogne.

Bisschoppen van Kamerijk (*zetel te Atrecht*): rond 500-540 Diogenes, voor 540 Vaast, na 540 Dominicus (*zetel te Kamerijk*), rond 545- 580 Vedulphus, 584 - 623/627 Gorik, 627

Bertholdus, rond 635 Ablebertus, 663-669 Autbertus, 669 – 693 Vindicianus, tussen 712 en 715 Hildebertus, 717/718: Hunoldus, 717 – 738/ 728- 729 H. Hadulphus, 728-730 - 752 Trewardus, 750-752 Guntridus, 763-764 Albericus, rond 798 - 816: Hildoardus, 818 -830 : Halitgarius, 830 -862 of 863 Theodorik., 878 Jan van Kamerijk, 886 of 887 H. Rothadius, 888 - 901 Dodilo, 911-934: Stephanus, 934 – 956, Fulbert of Folbert, 956-962/963 Berengerius, 962/963 – 965 Ingelramnus of Engrannus, 966 – 971, Ansbertus, 971 - 972 Wibaldus, 979 : Tetdo, 979 - 995 Rothardus, 996 -1012: Herluinus, 1012 -1051: Gerard van Florennes, 1051 - 1076: Lietbertus, 1076 -1092: Gerard II; 1093: *de zetel Atrecht wordt afgesplitst van Kamerijk*; 1093 – 1103 Manasses, 1093 - 1106: Walcher, 1105 - 1113: Odo van Doornik, 1115 -1130 Burchard, 1131 - 1135 Liétard, 1136 -1167: Nicolaas I van Chièvres, 1167 - 1173 Peter I van Vlaanderen of van de Elzas, 1173 - 1174 Robert van Ariën, 1175 - 1178: Alard, 1179 -1191: Oger of Roger van Wavrin, 1192 - 1196: Jan II van Antoin, 1197 Nicolas II van Roeux, 1197 - 1198 Hugo, 1199 - 1200: Peter II van Corbeil, 1200 - 1219 Jan III van Bethune, 1220 - 1237/1238 Godfried van Fontaines, 1238 - 1247: Guido van Laon, 1248 of 1249 -1273: Nicolaas III van Fontaines, 1274 - 1286: Ingelram of Enguerrand II van Créqui

Bisschoppen van Atrecht: 1094 - 1115 Lambert van Guines, 1115 - 1131 Robert I, 1131 - 1147 Alvisius 1149/1150- 1163/1164 Godschalk, 1163/1164 - 1171 Andreas I, 1172 - 1174: Robert II van Aire, 1174- 1183 Frumald, 1184- 1203 Peter I, 1203 - 1221 Radulfde Neuville, 1221 - 1231 Pons, 1231 - 1245: Asso, 1245 - 1247 Fursi, 1247 - 1259 Jacob I van Dinant, 1260 - 1280 Peter II van Noyon en 1282 - 1293: Guillaume d'Issy

Bisschoppen van Terwaan: voor 639- na 667 Audomarus, ? Draucius, na 667-ca. 669/701 Bainus, rond 669/701- ca 721/723 . Ravengerus, rond 721/723-ca. 737/742 Erkembodo, vanaf ca. 739 Adalgerus, toty 747 Gumbertus, 747-748: Aethereus, ? Rodwaldus, ? Athalpus, ? Wigbertus, ?-798 Theoduinus, na 798-voor 814/817: Grimbaldus, 817-855 Folkwin 856- 869: H. Humfridus, 869-872 Actardus, 872-887 Adalbertus (afgetreden), na 900 Henlandus (afgetreden), 909 -ca. 935 Stefanus, 935-959: Wicfridus, 959- 964 David I, 964-995 Framericus, 995-1030 Boudewijn, 1030-1078 Drogo, 1078- 1081 Hubertus (afgetreden), 1082-1083 Lambertus I van Belle, 1084-1099 Gerard I (afgetreden), 1099-1130 Jan I van Waasten, 1130- 1158/1159 Milo I, 1159-1169 Milo II, 1169-1191 Desiderius, 1191-1207 Lambert II, 1207- 1213 Jan II, 1213-1229 Adam, 1229- 1250 Peter I van Doij, 1252-1262: Rudolf van Chelles

In zo'n 1000 jaar zijn de lage landen (ruim genomen) niet misdeeld wat betreft bisschoppen. Door moderne informatietechnologie is het wellicht mogelijk om deze invalshoek (van de Kerkgeschiedenis) beter te exploreren. Publicaties als *De bisschoppen van Maastricht* (1985) van Régis De la Haye zijn daarbij natuurlijk reeds bestaande belangrijke bijdragen. Van een bisschopsambt van Willibrord en Bonifatius in het westelijk deel van Frankrijk is in voorgaande inventarisatie nergens sprake, al is het natuurlijk wel logisch dat de oversteek van Brittanië naar het continent daar plaats vond. Ook als men uitgaat van de identificatie van de Rhenus als Altvater Rhein dan nog kan de kuststrook in de Romeinse periode en vroege Middeleeuwen een ander kustlandschap (zandbankenlandschap) hebben laten zien dan het latere. Maar van Traiectumzetels in Noordwest-Frankrijk is op deze wijze niets te zien.

Zetelwisselingen vinden we in de regio Terwaan- Kamerijk-Atrecht, in de regio Noyon-Doornik en in de regio Tongeren-Maastricht-Luik maar het waarom is

meestal onbekend en in elk geval onduidelijk? Wat Terwaan betreft: in 1553 werd de stad grondig door keizer Karel V verwoest; het bisdom Terwaan werd vervolgens in 1559 gesplitst in die van Boulogne, leper en Sint-Omaars. Over elke bisschop is wel een roman te schrijven, met het nodige giswerk en dat is in dit genre toegestaan. Tal van aspecten lijken mij van belang voor historisch onderzoek. Bij tijd en wijle denk ik dat de Kerkgeschiedenis ons echt verder brengt bij het onderzoek naar de Lage landen in het eerste millennium, maar die wordt amper nog beoefend. Historici beperken zich in historisch onderzoek tot te overziene thema's en wagen zich niet aan meer algemene geschiedschrijving. Ik beperk nu vanaf nu tot kwesties van de bisschoppen Servatius - Arivarius, Lambertus - Hubertus en Willibrordus – Bonifatius.

Een aantal kanttekeningen

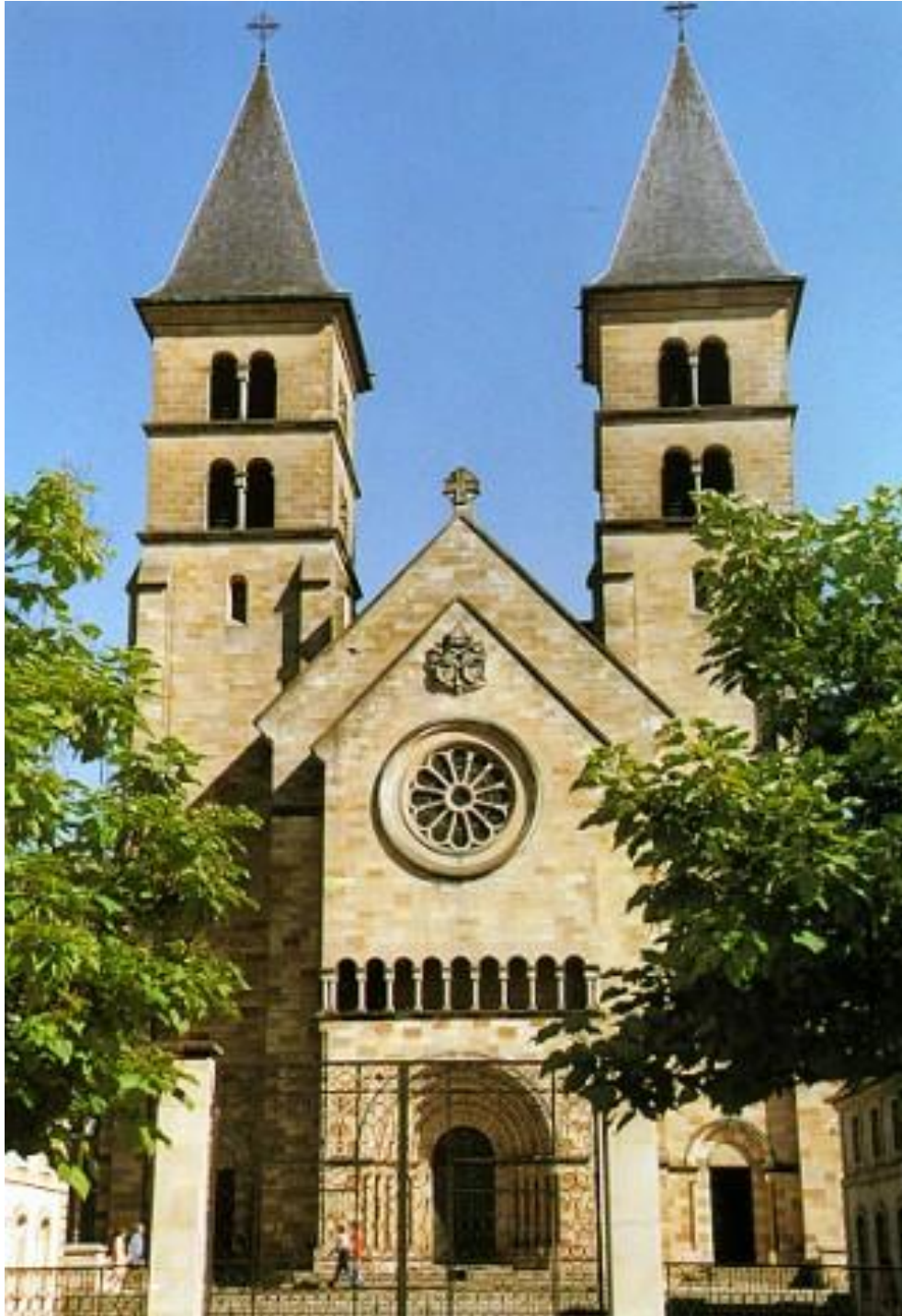
Laat ik beginnen met Sint Servatius. Albert Delahaye onderkende al dat de aan Tongeren en Maastricht toegeschreven bisschop Servatius niet kon kloppen, maar omdat hij alles richting noordwest-Frankrijk wou verhuizen, moesten Servatius en bijna-naamgenoot Aravatus volgens hem geplaatst worden in Trith-Saint-Léger (Ligerius) nabij Douai. Zoon Régis de la Haye stelde (3) dat de Servaas-mythe van Maastricht het werk is van bisschop Monulfus: “Met andere woorden, Servatius is een pure creatie van Monulfus”. Dankzij Monulfus († 578) hebben we wel een patroon van de stad en dat had in de loop van de tijd grote gevolgen, zoals pelgrimage, economische activiteiten, uitingen van kunst en cultuur, kerkenbouw, nabijheid van wereldlijke machthebbers. De biografie van Servatius is een knap stuk dichterlijke vrijheid van Jocundus (11e eeuw). Keizer Otto I liet de relieken van Servatius overbrengen naar Quedlinburg.

Régis de la Haye besteedt (2 en 3) aandacht aan de zetelwisseling Maastricht - Luik in de periode van Sint Lambertus. In een verbouwde en opgefriste Romeinse villa in Luik werd Lambertus daar uit wraak vermoord. Hij werd teruggebracht naar de plaats waar hij volgens zijn supporters hoorde (Maastricht), maar Sint Hubertus liet hem enige jaren later terughalen. De tocht die toen afgelegd moet zijn heb ik met Hans Kreijns verkend. Daar komt Kreijns artikel *Nivalia – Nivelles sur Meuse* vandaan. Zo'n verkenning met Kreijns: ‘Dat was gezelschap’ zou de Middeleeuwse dichter zeggen.

Régis de la Haye (3) onderbouwt ook dat echte meer algemene kerstening van onze landen plaats vond in de nadagen van het west-Romeins en de tijd erna: de vroegste Middeleeuwen. Hij gaat vooral uit van de stichting van bisdommen en verslagen van concilies, dus van de meer kerkelijke bronnen. Régis wijst er opmerkelijk kloek op dat Maastricht niet gekerstend is in het kader van de Iers-Schotse missionering. De bewering dat Maastricht in de jaren vlak voor 700 een toevluchtsoord (een tijdelijke zeteltje van een missionaris-ervanger van

Lambertus) is niet helemaal onmogelijk maar Tongeren-Maastricht-Luik past toch erg goed in de na-Romeinse stichtingen van bisdommen vanuit het Zuiden.

Zo komen we uit bij visies op het optreden van Willibrordus en Bonifatius. De vraag van Albert Delahaye *Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht* uit 1959 ⁽¹⁾ kan nu wat comfortabeler geaccepteerd worden dan voorheen en voorzien van twijfel en onzekerheid. De beste verdediging van de optie dat Utrecht wel de bisschopszetel van Willibrordus was ⁽¹⁸⁾ is nog steeds die van de historicus Ton Spamer (Deurne). Met de optie van een rondtrekkende priester, die zich van de paus toen bisschop mocht noemen maar geen zitvlees had, is het natuurlijk mogelijk om Willibrord te koppelen aan Atrecht, later Tournehem, of Antwerpen en Maastricht. Dat beide missionarissen met elkaar te maken hadden is duidelijk. Maar wat?

Basiliek van Echternach

George Zarnecki noteert in zijn *Monnikenlevens inde Middeleeuwen hun levens* (20) het volgende over Willibrord en Bonifatius: “De apostel van Friesland, St. Willibrord (658-739), had zijn jeugd doorgebracht bij de monniken van Ripon en bracht twaalf jaar door in het Ierse klooster Rathmelsigi. Het beroemde Benedictijner klooster te Echternach, bij Trier, door hem in 698 gesticht, was aanvankelijk klaarblijkelijk bevolkt door Engelse en Ierse monniken, want de verluchte bladzijden uit de Echternach Evangelien (Parijs, Bibliothèque Nationale, MS. lat. 9398) die tijdens zijn leven vervaardigd werd, zijn schitterende

voorbeelden van de Keltisch-Saksische stijl die naar het vasteland werd overgeplant”.

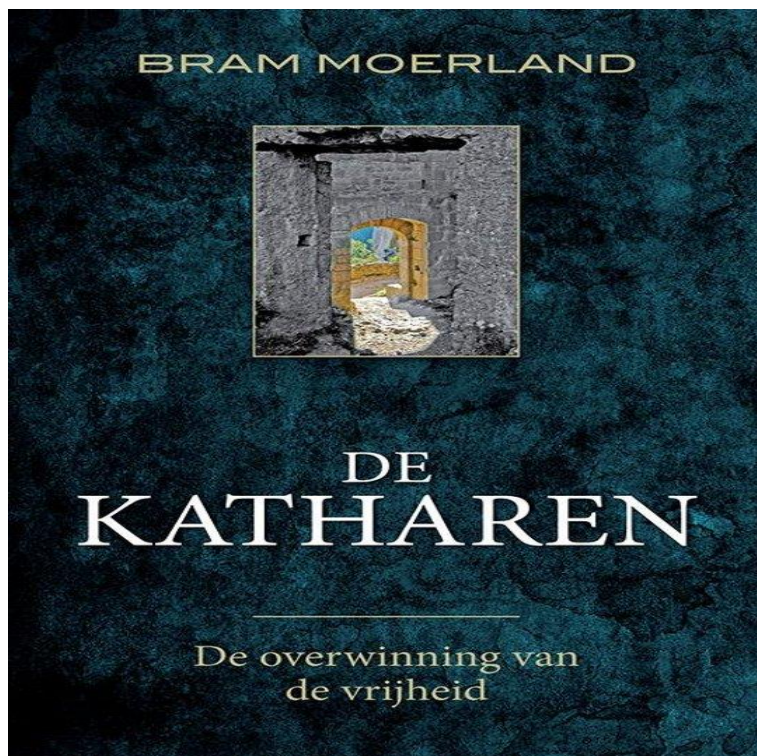
“De ‘Apostel van Duitsland’, Bonifatius (680-754), missionaris en organisator van de kerk in Duitsland en stichter van het klooster te Fulda, was geboren te Crediton in Devon. De meeste volgelingen van hem kwamen uit zijn eigen land, en onder hen was St. Lullus († 786), een monnik uit Malmesbury en stichter van de abdij Hersfeld, en St. Willibald († 786), een Engelse monnik, die zich, terugkerend uit het Oosten, voor tien jaar vestigde te Monte Cassino (730-740) en de abdij hielp reorganiseren voordat hij zich bij Bonifatius voegde in Duitsland. Hij stichtte het dubbelklooster voor monniken en nonnen te Heidelberg in Württemberg waar zijn broer, St. Willibald, en zijn zusater St. Walburga elkaar opvolgden als abt en abdis”.

Arjan Sniijders geeft in zijn boek (15) aan dat objectieve geschiedschrijving niet bestaat en dat we het ook in dit geval moeten hebben van ‘een juist aanvoelen van de samenhang der dingen in het licht van de bijbel...’. Katholieken zijn daar doorgaans minder goed in. In zijn boek *’t Was anders. Een andere kijk op Willibrord en Bonifatius* zet hij uiteen dat het katholieke verhaal van de bekering van ons land door Willibrord en Bonifatius niet klopt, beter gezegd, het zou katholieke propoganda zijn. Reeds halverwege de eerste eeuw drong het Christendom door in onze streken. Sniijders wijst op de reizen van Paulus, de romeinse staatsburger en apostel voor het Christendom . De berichten over de nieuwe beweging kwamen al in de eerste eeuw n. Chr. vooral in de stedelijke centra aan. Dat het platteland zeker in die tijd geografische en mentaal op afstand bleef is meer dan aannemelijk. De berichten over en uitdrukkingen van het ontwakende Christendom waren er volgens mij inderdaad al in de eerste eeuw. Aanvankelijk als nieuws en praat-stof en.....discussiekans, waarbij men veilig bij de traditie kon blijven. Geen sprake van dat deze zienswijzen op het platteland konden landen. Sniijders zegt dus dat de kerstening eeuwen eerder plaats vond dan de periode van Willibrord en Bonifatius.

Bij alle overdadige verering van “de apostel der Duitsers” zijn er ook stemmen van kritiek opgegaan, en terecht, schrijft Arjan Sniijders (15) : en hij licht dat als volgt toe: “Zo schreef Hilarides (17e eeuw), de gereformeerde conrector van de Latijnse school in Dokkum over hem als “die drijver voor de diepten der Roomse stoel”...De totale Europese christenheid onder het uniforme gezag van Rome, was het rusteloos streven van paus Gregorius I de Grote. De pausen na hem, als Gregorius II (715-731) hebben deze strategie onveranderd voortgezet. Het gekerstende Frankrijk, dat zich naar het Noorden en Oosten uitbreidde, kon de Friezen en Saksen niet duurzaam onderwerpen als zij niet het Christendom in Rooms-Katholieke vorm aannamen. Een nieuw, heilig Romeins Rijk, met Frankrijk als kern, kwam in zicht. In dat plan, in die strategie, in dat kader, in dat

ene centralisatieproces, moet de arbeid van Willibrord en Bonifatius worden ingepast”.

“De kerk van Rome zou stukje bij beetje de politieke macht overnemen en er zich uiteindelijk voor in de plaats stellen. De Roomse orde, die aan het werk van Bonifatius ten grondslag lag, kon alleen maar gunstig werken voor de belangen der vorsten. De opperste herder in Rome berekende zijn kansen en zo werden missionarissen vergezeld door Frankische soldaten, een bekend verschijnsel. De kerstening was eerst en vooral een politieke aangelegenheid, hoe men het ook wendt of keert. Daarom is Dawson’s typering van Bonifatius juist als hij hem “een staatsman en organisator” noemt, “die zich bovenal in dienst had gesteld van de Romeinse orde”. Als zodanig mag men hem zien als “de eerste bouwmeester van de Europese eenheid”.

Bram Moerland werkt deze kwestie nog verder uit in zijn boek *De katharen. De overwinning van de vrijheid* (12) dat over de gnosis, de gnostiek en Katharen gaat ! Ik citeer een aantal uitspraken uit het gedeelte ‘Bonifatius en de slechte leraren’: “ Op het vasteland waren de Ieren ondertussen niet langer welkom. Sedert paus Gregorius de Grote was een stelselmatige aanval van de roomse kerk op de onafhankelijk denkende en levende Ierse monniken ingezet. Aanvankelijk lukte dat niet zo, maar volgens het model van de samenwerking met de wereldlijke macht werd tenslotte een oplossing gevonden. Eén van de heiligen waarvan wij leren dat hij in Nederland het christendom bracht is Bonifatius. Een nadere beschouwing van zijn werkzaamheden toont hem tegenwoordig niet zozeer als

‘bekeerder der heidenen’, maar eerder als iemand die de opdracht had om die gebieden die reeds door de Ieren waren gekerstend, onder het gezag van Rome te brengen. Dat was althans de opdracht die hij in 719 van Gregorius kreeg”.

“Na Beieren, vertrok Bonifacius naar Utrecht. Daar nam hij weer zijn oorspronkelijke Angelsaksische naam Winffid aan, en hij vermeidde de naam Bonifacius die hij in Rome had ontvangen. In Utrecht wist hij het vertrouwen te winnen van de abt van het daar gevestigde Ierse klooster. Toen de abt hem na drie jaar een officiële functie in het klooster aanbood, voelde Bonifacius zich gedwongen zich bekend te maken als afgezant van de paus, omdat hij geen officiële functie zonder de toestemming van de paus kon aanvaarden. Hierop werd hij onmiddellijk uit het klooster gezet. De geschiedschrijver Ebrard trekt uit zijn onderzoeken de conclusie dat Bonifacius de methode van het systematisch uithoren had toegepast, om later als kenner van het Ierse geloof zijn opdracht van Rome des te beter te kunnen uitvoeren”.

“Op een volgende tocht kreeg Bonifacius van de paus geleidebrieven mee, waarmee hij zich bij de wereldlijke machthebbers vervoegde. Daarin stond: ‘Wie de arbeid van Bonifacius door wederspanning tracht te verhinderen (...) moge aan de eeuwige verdoemenis ten prooi vallen. Met deze brief wist Bonifacius de medewerking van Karei Martel te verwerven, die hem militaire steun verschafte om de nog resterende Ierse kloosters te ‘bekeran’. Zo slaagde Bonifacius erin degenen te verdrijven ‘die een verderfelijke invloed hadden op de kerk’. Let wel: op de kerk.”()

De Ieren hebben hun eigenzinnigheid en eigen identiteit zwaar betaald in de loop van de geschiedenis. De visie van Albert Delehaye dat Servatius als werkelijk aanwezige bisschop niet te koppelen is aan Maastricht, dat Utrecht in de 8^e eeuw niet een echte bisschopszetel geweest kan zijn en dat Dokkum geen serieuze Bonifaciuslocatie was wordt in steeds bredere kring onderschreven of als een onderzoekbare mogelijkheid aanvaard. Maar zijn alternatieve plaatsbepalingen (Trith en Tournehem) krijgen na 50 jaar terecht geen ondersteuning.

Recente boeken als *Bonifacius in Dorestad. De evangeliebrenger van de Lage Landen -716* en *Willibrord door de eeuwen* (19) en *Botsende culturen in wisselende perspectieven op de apostel van de Lage Landen* (6) situeren zich in de traditionele interpretaties en maken daar nergens een kritisch punt van en laten dus de indruk na van al te slaafse bronneninterpretatie en het in standhouden van een gewenste mythe.

In *Archeologie Magazine* van januari 2018 verscheen een artikel (14) over de stad die ‘door de moord op Bonifacius een plaats kreeg in de wereldgeschiedenis’: Dokkum. Best een aardig op toerisme gericht stuk. “De moord op Bonifacius was

een belangrijke impuls aan de stadsontwikkeling’, meldt het artikel in een kop. “De geschiedenis van Dokkum vóór de komst van Bonifatius is echter in nevelen gehuld”, constateert de auteur Ad van Schaik. In de tijd van Bonifatius was ‘Dokkum’ niet meer dan een terpje bij een doorwaadbare plaats, aldus de museumdirecteur Inno Dragt, die er meteen aan toevoegt: “Door de moord zou het uitgroeien tot een religieus centrum en een bedevaartsoord”. Dat laatste klopt maar dat gebeurde een eeuw of 8 na de moord, dus door het *verhaal* over de moord. De informatie over Bonifatius komt alleen uit het Museum Dokkum dat in 2004 (1250 jaar na de moord op Bonifatius) een facelift mocht genieten. Daar wordt het bekende verhaal over Bonifatius en de Bonifatius-devotie verteld en in beeldmateriaal getoond.

Schilderij Bonifatius uit het museum van Dokkum

Het museum heeft zich niet gericht op archeologie van het terpje, noch die van het Dokkumer Diep, noch die van Dokkum of een deel van Friesland. En dat is toch

wel opmerkelijk in een tijdschrift dat *Archeologie Magazine* heet. Kortom: de legende is hoofdzaak, historische bronnen brengen aanvullingen en de lokale-regionale archeologie is afwezig. Bijzonder is wel een houten paneel uit de 18^e eeuw waar de overleden Bonifatius met een soort dolk doorstoken bijbel laat zien. Eigenlijk een wonder. Alle reden om Dokkum toch maar eens aan te doen.

Als we een prijs zouden mogen toekennen aan het boek met de meest misleidende titel dan moet het onlangs verschenen boek (19) met stip genomineerd worden: *Bonifatius in Dorestad. De evangeliebrenger van de Lage Landen -716*. Want wat lezen we op blz. 141- 142 onder het kopje *Plaats zonder heilige* (die titel is natuurlijk wel juist): “Door de opkomst van Utrecht als kerkelijk centrum heeft Dorestad nooit een belangrijke religieuze betekenis gehad. Waarschijnlijk was dat niet zonder reden, omdat een overdaad aan christelijk vertoon een belemmerend effect kon hebben op de handel met heidense handelspartners. Voor alles moest Dorestad een neutrale grensfunctie behouden, waar verschillende culturen zich thuis konden voelen. Geestelijken zullen niet zo gecharmeerd zijn geweest van deze pragmatische politiek en voeren dan ook liever aan Dorestad voorbij, zoals Alcuinus het uitdrukte”, aldus Luit van de Tuuk, de auteur van twee artikelen in dit boek (*Bonifatius in historisch perspectief 1: Leven en werk* en *Bonifatius in historisch perspectief 2: Utrecht en Dorestad*).

Hij verwijst wat Alcuinus betreft naar E. Dümmler die in 1884 in de *Monumenta Germaniae Historica* literaire Latijnse teksten uitgaf. Ongeveer dezelfde uitspraak zien we bij een andere auteur in dit boek, namelijk dominee Rebecca Onderstal, maar die zal het wel van Luit hebben. Het bekende verhaal in een 11^e eeuwse bron van een Dorestad met 55 kerken, is dus volgens dit boek niet waar vanwege mogelijke irritatie van Friese handelaren en andere Vikingen. Bonifatius kreeg van de Friese leider Radbod overigens wel toestemming om tegen Friezen aan te preken, maar het was niet meer dan gedogen dat hij zijn (nutteloze) gang kon gaan. 1300 jaar na het bezoek van Bonifatius aan Dorestad klinkt dit allemaal erg anno 2017.

In 2019 verscheen het boek: *Willibrord door de eeuwen. Botsende culturen in wisselende perspectieven op de apostel van de Lage Landen*. Dit boek (6) is meer een pastoraal en bestuurlijk document. Dat dat komt vooral voort uit een fascinatie voor de persoon en missionaris Willibrord (Clemens). Vooral ook het verschil in maatschappijbeschouwing tussen Willibrord en Bonifatius is aangrijpend. Willibrord zocht de macht van de kerstening in eenvoud en ascese, de ontmoeting van onderop; Bonifatius begreep dit zeer goed maar ging er ook vanuit dat macht moet afstralen en dat je macht moet organiseren. De kerk heeft een groot financieel vermogen, dat moet ook, zou Bonifatius zeggen, anders stel je niets voor.

Er wordt enkele keren verwezen naar de tekst van de Willibrord-vita in de *Monumenta*. De vertaling van Petty Bange is ook in dit boek opgenomen. Dat is

natuurlijk een goede zaak. De Lage Landen blijken vooral in en om Utrecht te liggen. Nergens wordt deze apostel 'lagelands' gepositioneerd. De toevoeging : 'door de eeuwen heen' wordt niet waargemaakt. Dit boek is echter niet bedoeld om historisch-archeologisch onderzoek in verband met Willibrord aan de orde te stellen.

Bij mij rijzen in dat verband wel enkele vragen. Moet een op reflectie gerichte pastorale en godsdienst-bestuurlijke tekst over Willibrordus bij de lezer overkomen als een resultaat van historisch onderzoek? Doet de geografische situatie van het optreden van Willibrordus er toe? Maakt het wat uit als hij gezien wordt als bisschop van de Friezen vanuit Utrecht? Willibrord landde in de mondingen van de Rijn-delta bij de Germanen, zegt de vita. Is Katwijk dan de bedoelde monding? Je kunt volgens mij de optie koesteren dat deze vragen er eigenlijk niet toe doen.

Of bij nader inzien toch wel. Dat een historische situatie concreet hier en daar plaats vond doet iets in het gemoed van de lezer en toehoorder. Er gaat een bijzondere inspiratie uit van de idee dat het verleden zich manifesteerde in deze landschappelijke en stedelijke situatie. Hier gebeurde het allemaal. Uiteraard wordt dit benut voor culturele en economische profilering, maar er zit ook een component in van inhoudelijke betrokkenheid. Voor de schrijvers van het nieuwe boek over Willibrord doen de zojuist geopperde vragen er niet toe. De Utrecht-Willibrordus is gewoon het uitgangspunt. Zonder die aanname was het boek er nooit gekomen.

Historiciteit en/of devotie

Ton Weiler⁽⁸⁾ sloot een inleidende tekst in een catalogus voor een Willibrord-tenoonstelling in 1990 als volgt af:

“Zo zijn er andere verschillen tussen de interpreterende historici te constateren. Dat is vanzelfsprekend op een terrein waar de bronnen schaars zijn, en veel uit contextuele bewijsplaatsen moet worden beargumenteerd. De rechtstreekse verhalende of literaire bronnen over Willibrord zijn in wezen beperkt tot twee, elkaar in details tegensprekende, teksten. Ten eerste is daar de Levensbeschrijving van Willibrord, door de Angelsaksische monnik Alcuin opgesteld in de jaren tussen 785 en 797, zo'n vijftig a zestig jaar na Willibrords dood. In de Kerkgeschiedenis van het volk der Angelen, door de Northumbrische monnik Beda Venerabilis opgesteld en voltooid rond 731, wordt eveneens over Willibrord gesproken, o.a. op basis van ooggetuigen-verslagen. Maar bij deze twee teksten blijft het eigenlijk. Er zijn geen brieven of preken van bisschop Willibrord bewaard gebleven”.

“De archivalische bronnen, de oorkonden betreffende schenkingen, privileges en bevestigingen daarvan aan abt-bisschop Willibrord en zijn verschillende

monnikengemeenschappen in Utrecht, Echternach, Susteren en Rindern (?), kennen we alleen in de afschriften en resumés die de monnik Diederik van Echternach in het jaar 1191 vervaardigde en in één handschrift bijeenbracht. Zowel de literaire als de archivalische bronnen zijn echter voorwerp van historische kritiek geweest, en nog is niet op alle punten overeenstemming bereikt. De wereld rondom Willibrord moet dan ook mede verlicht worden door allerlei zijdelings op hem en de zijnen betrokken materiaal bijeen te brengen, zoals in deze tentoonstelling is geschied. En dan nog... De wijze waarop het evangelie aan de Friezen, Franken en andere stammen werd gepredikt, de wijze waarop dat in de Germaanse cultuur werd opgenomen, de wijze waarop mensen zich door catechese, prediking en voorbeeld in hun innerlijk beleven en in hun uiterlijk gedrag tot 'nieuwe mensen' lieten omvormen, kan slechts worden afgeleid uit de algemene culturele vormen van het toenmalige Christendom. De christelijke overblijfselen uit Willibrords dagen spreken echter een taal, die ook na dertienhonderd jaar nog verstaanbaar is. Zo leren we hem toch nog een beetje kennen”.

Het lijkt erop dat we van Bonifatius meer weten: naast vita's zijn er immers een verzameling brieven van hem (21). Voorzover ik kan overzien wordt daar in onze landen weinig aandacht aan besteed. Het oudste ons bekende afschrift van de brieven van Bonifatius in een negende eeuwse handschrift in de Österreichische Nationalbibliothek, te Wenen als Codex Vindobonensis 751 bewaard. Er zijn diverse uitgaven van, zoals van R. Rau (1968). De Codex bestaat uit vier verschillende manuscripten, waarvan de eerste een van de vroegst overgebleven collecties uit de correspondentie van Bonifatius is. Die werd hoogstwaarschijnlijk gekopieerd in Mainz en lange tijd bewaard in Keulen. In de 16^e eeuw volgden gedrukte uitgaven. Het is niet bekend wanneer de codex terugkeerde naar Wenen, hoewel het er al was in 1802, toen de Duitse historicus Georg Heinrich Pertz het las. De codex reisde later naar Berlijn, waar Michael Tangl het gebruikte voor zijn eigen editie (gepubliceerd in 1916), en naar Essen, waar het werd tentoongesteld in 1956.

Het handschrift van de Bonifatius-collectie is een zorgvuldige Karolingische minuscule uit het midden van de negende eeuw. Het manuscript is geschreven door een enkele schrijver, met uitzondering van de laatste twee pagina's, die in een andere, hoewel eigentijdse hand zijn geschreven. De enkele correcties (dat er weinig zijn geeft de kwaliteit van het werk van de schrijver aan) worden met drie handen gedaan. De datering is altijd wel te betwisten

Het blijkt nogal eens moeilijk om onderscheid te maken tussen de geschiedschrijving van het werkelijke bestaan van een bisschop en de geschiedenis van de verering en devotie. Servatius, Willibrond en Bonifatius lijken meer het 'product' van devotie-historie. Heiligen kun je zien en ervaren als een bron van spiritualiteit en devotionaliteit; het gaat dan om de stichtende

werking van het verhaal: de historische werkelijkheid is van minder belang en soms gewoon onbelangrijk. Historisch onderzoek kan natuurlijk best mede bedoeld zijn om sterker te stichten en het stichtende verhaal is natuurlijk best gebaat met betrouwbare historische context.

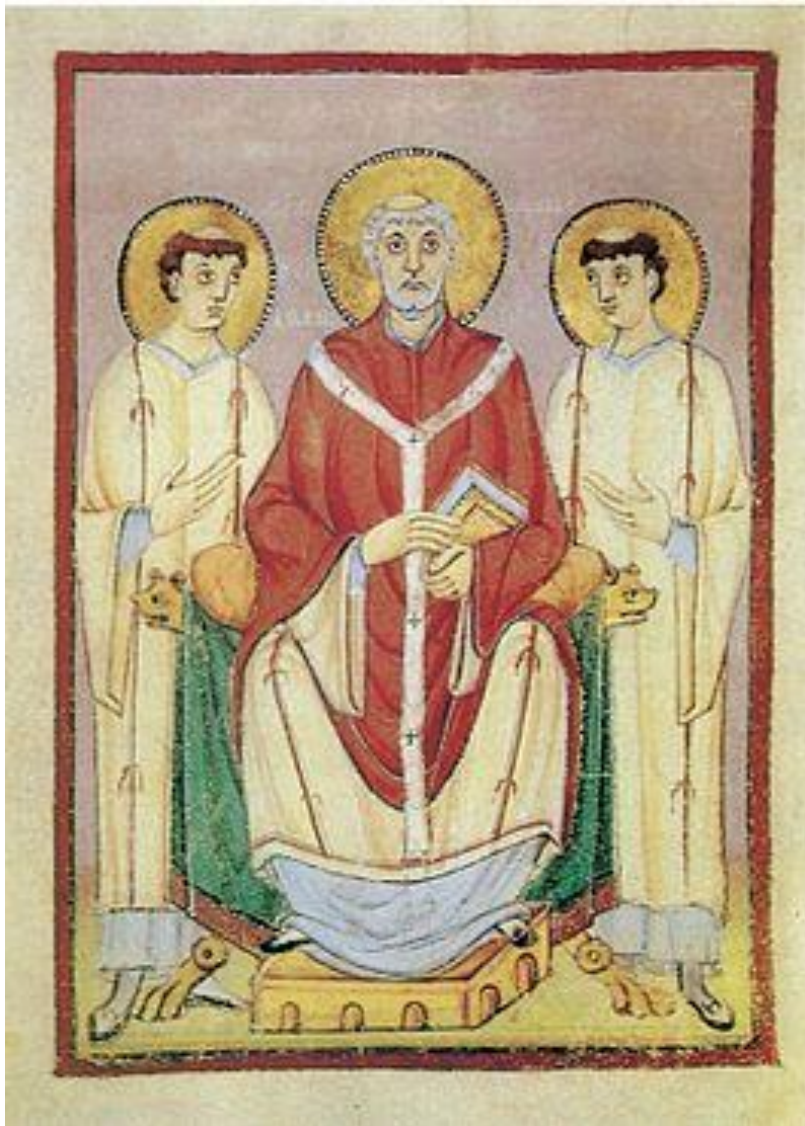
We hebben hier een vraag van aanhoudende zorg voor de hagiografie. Ludo Jongen zegt er in zijn boek *Heilig in de lage landen. Herschreven levens* (2005) het volgende van (5): “Bijna tweeduizend jaar christendom heeft een haast ontelbare reeks heiligen opgeleverd. En dat heeft weer een bijna onoverzienbare serie levensbeschrijvingen of vitae gegenereerd. Hoe verder we voortschrijden in de tijd, hoe betrouwbaarder die ‘biografieën’ worden. Maar zelfs in de vita van een heilige van wie we het leven bij wijze van spreken van dag tot dag kunnen reconstrueren, sluipen legendarische gegevens binnen. Het leven van Titus Brandsma (26 juli) is buitengewoon goed gedocumenteerd. In feite ontbreekt elke noodzaak om zijn levensbeschrijving met verzinsels aan te vullen. Toch is dat gebeurd, zelfs al tijdens zijn leven. In het begin van de Tweede Wereldoorlog deed het gerucht de ronde dat de heilige Theresia van Avila (1515-1582) aan pater Titus was verschenen. Zij zou de strijdbare karmeliet hebben voorspeld dat de oorlog binnen afzienbare tijd zou zijn afgelopen. Nu had Brandsma grote bewondering voor die Spaanse mystica, maar toen een vriend hem vroeg of dat verhaal waar was, kon Titus Brandsma slechts hartelijk lachend ontkennen”.

‘Hoe verder we teruggaan in de tijd, hoe lastiger het wordt om historische waarheid en vrome fictie te ontrafelen. Van vele heiligen uit het eerste millennium bezitten we geen enkele betrouwbare bron. Er worden verhalen verteld die te mooi zijn om waar te zijn. In de legende van Odrada van Balen (5 november) zal iedereen het Assepoestersprookje herkennen. Bij de herziening van de heiligenkalender na het Tweede Vaticaanse Concilie (1962-1965) is een aantal heiligen geschrapt. Enkele maagd-martelaressen hebben de toets van de kritiek niet doorstaan. Ursula (21 oktober) verdween samen met haar elfduizend gezellinnen in 1969 uit de heiligenkalender, maar ze mag nog wel lokaal vereerd worden. Daarom kan zij nog steeds de patrones zijn van de stad Keulen en van de universiteiten van Coïmbra, Parijs en Wenen”.

“Veel heiligenlevens werden inderdaad ontdaan van wat als overtollige en ongeloofwaardige ballast werd beschouwd en in beknoptere vorm herschreven, schrijft Renée Nip in haar dissertatie (13) uit 1995. Juist naar aanleiding van deze grondige studie kon ze de hagiografie scherp typeren: “Doel van deze studie was de mogelijkheden en beperkingen van de Vita Arnulfi als historische bron na te gaan door te proberen de levensloop van de heilige te reconstrueren op basis van zijn levensbeschrijving in combinatie met andere beschikbare bronnen. Allereerst is vastgesteld dat een vita een vorm van geschiedschrijving is. Evenals andere geschiedschrijvers gaf een hagiograaf een beeld van de werkelijkheid, zij het van een bepaald deel ervan, en streefde hij er naar de waarheid te presenteren. In de

opvattingen van de middeleeuwse geschiedschrijvers maakte de aardse werkelijkheid deel uit van een groter geheel waarin God de grote actor is”.

“Zij rekenden het tot hun doelstellingen inzicht in Gods plan te verschaffen door Zijn werking in de wereld te duiden. Hagiografen hielden zich speciaal bezig met mensen die al tijdens hun leven een bijzondere relatie met God hadden. Heiligen zijn werktuigen van God en zij brengen God nabij. Alle middeleeuwse geschiedschrijving diende om God te loven en de mensen tot troost en lering te strekken. Bovendien was het schrijven ervan een vrome daad die het zieleheil van de auteur ten goede kwam. Deze visie bepaalde vanzelfsprekend de werkwijze, selectie, interpretatie en presentatie van de gegeven. De wens om kerkelijke erkenning van een heilige te verkrijgen, was dikwijls de aanleiding tot het schrijven van een heiligenleven, dat bovendien de verering op gang kon brengen of bevorderen. De functie van vitae bracht met zich mee dat dergelijke teksten aan verandering onderhevig waren. Ze werden aangepast aan de eisen van de nieuwe tijd en omstandigheden en naar mate de tekst verder van de beschreven gebeurtenissen afstond, nam de hagiografische modellering toe en verdween de feitelijke werkelijkheid achter stereotypen”.

Afbeelding van Willibrord met twee van zijn gezellen

Relieken

Heiligen en heilige bisschoppen hebben een aanzienlijke bijdrage geleverd aan ons historisch erfgoed, ook al waren ze legendarisch of mythisch, of hebben ze helemaal niet bestaan. Het onderhouden van de herinnering is een grote verdienste van de hagiografie, onmisbaar maar toch niet voldoende. Het verhaal vereist concretisering door middel van objecten. Ook na hun dood leven veel heiligen voor de Relikwieën of relieken (Latijn: *reliquiae*) zijn overblijfselen die binnen bepaalde religies vereerd worden. Met name in het rooms-katholieke en oosters-orthodoxe christendom en in het hindoeïsme en het boeddhisme speelt de verering van relikwieën een belangrijke rol. Binnen sommige stromingen van de islam heeft relikverering een zekere rol, maar binnen andere stromingen wordt dit afgewezen als afgoderij. Het gaat bijvoorbeeld om delen van een lichaam en kledingsstukken of persoonlijke

gebruiksvoorwerpen, die toebehoorden aan of werden geassocieerd met een heilige, martelaar of een ander heilig persoon en die worden bewaard en vereerd.

Onder het begrip devotionalia verstaat men het geheel van religieuze gebruiksvoorwerpen zoals die in rooms-katholieke huisgezinnen werden en worden gebruikt. Gewoonlijk worden ze als een uiting van volksdevotie gezien. Devotionalia zijn doorgaans geen religieuze kunst. Het zijn vaak massaproducten die vooral volkenkundige waarde bezitten, hoewel er ook producten van religieuze volkskunst bestaan die het niveau van massaproductie overstijgen. In Nederland en Vlaanderen zijn er honderden personen die zich toelagen op een bepaalde verzameling devotionalia. Veel is natuurlijk ook te vinden in bepaalde musea en op bepaalde tentoonstellingen. Het tijdschrift *Devotionalia* geeft 6 maal per jaar een overzicht van relevante tentoonstellingen en beurzen in het gebied van de Lage Landen. Bepaalde devotionalia zijn ook voorwerp van wetenschappelijk onderzoek: de geschiedenis van de bidprentjes, van iconen en van de rozenkransen bijvoorbeeld.

Bijzondere aandacht gaat uiteraard uit naar relieken: lichamelijke overblijfselen van een heilige of in elk geval overblijfselen die aan een heilige worden toegeschreven. De reliekschat van de oud-katholieke Gertrudiskathedraal in Utrecht telt ruim 1700 relieken. De collectie heilige overblijfselen oversteeg zowel in omvang, in rijke samenstelling als in historisch belang alle verwachtingen. Op verschillende momenten in de geschiedenis werden relieken verplaatst en verborgen, om op andere momenten weer toevertrouwd te worden aan de zorg van katholieke parochies. De zoektocht naar de herkomst van de ruim 1700 voorwerpen in de kathedrale schat staat centraal in het proefschrift (7) van Kunsthistorica Anique de Kruijff uit 2011: *Miraculeus bewaard. Middeleeuwse Utrechtse relieken op reis: de schat van de oud-katholieke Gertrudiskathedraal* .

In 2005 verscheen het boek *Relieken, echt of vals?* (17) waarin gerapporteerd werd over het onderzoek naar de echtheid van een aantal relieken. In het boek passeerden Bathilde en Bertille, Ursula, Romoldis, Domitianus en Mengoldus, Dimphna en Gerebernus, Odrada, Ermilningsu, Bavo, Vincentius, Waldtrudis, Landericus, Dentelinus, Madelbera, Aldetrudus, Donatus, Hilduarus en Christiana de revue. Het ging voornamelijk om dateringsonderzoek.

De onderzoekers trekken de volgende conclusies: “Een bijzonder resultaat van het onderzoek ligt in de constatering dat bepaalde gedateerde heiligen effectief uit de periode stammen waarbinnen zich hun vita afspeelt, zonder dat die figuren evenwel historisch gekend zijn. Hoewel het heiligenleven van Dimphna en Gerebernus vol onwaarschijnlijke feiten zit, blijken in het schrijn toch de resten van een vroegmiddeleeuwse vrouw en man te zitten. Ook de paarden temmende

Odrada lijkt uit een sprookje gewandeld, maar haar reliek stamt effectief uit diezelfde vroege middeleeuwen als de legende.

Heeft men dus de relieken met authentiek materiaal gefabriceerd, of gaat het werkelijk om de resten van vroeger belangrijke personen rond wie misschien een aangedikt verhaal is geweven? Ging men in de middeleeuwen op zoek naar oude graven, voor wie iets van de geschiedenis kende bij voorkeur te vinden in het koor van een oude kerk? Of werden de laatste rustplaatsen van hooggeplaatste Merovingische lieden met behulp van een of andere vita aangepast tot heiligengraven? En hoe kon men in tijden waarin er nog geen fysisch-antropologische wetenschap was ontwikkeld, zeker zijn dat men bij het 'fabriceren' van relieken geen mannen voor - vrouwen nam (of omgekeerd)?

Dat het ontstaan en de voorgeschiedenis van relieken vaak uit een onontwarbaar kluwen van data, halve feiten en echte verzinsels moet gehaald worden, blijkt ook uit het geval van de Dendermondse heiligen. Het schrijn bevat duidelijk meer dan wat het zou moeten bevatten maar toch zit er misschien een kern van historische realiteit in. De botten van de vijf personen blijken effectief uit de vroege middeleeuwen te stammen en al gaat het dan misschien niet om Hilduardus en Christiana - en hebben die mogelijk nooit bestaan - dan vormen de beenderen toch misschien de resten van voor de lokale geloofsgemeenschap belangrijke personen. Zelfs de duidelijk in een latere periode samengestelde reliekkasten en -dozen bevatten vroegmiddeleeuws bot. Waar dat vandaan komt, is natuurlijk niet meer te achterhalen.

Bijmengingen hebben in veel gevallen de authenticiteit van een reliekschrijn aangetast. Overijverige geloofsdienaars hebben wellicht rondslingerend botmateriaal aan schrijnen toegevoegd, om er zeker van te zijn dat niets 'heiligs' verloren ging. Hier en daar zal een skelet in slechte staat, of waarvan men al te veel delen had weggeschonken, ook aangevuld zijn met 'wisselstukken'. Het populaire verhaal dat daarbij ook vaak dierenbeenderen werden gebruikt, heeft dit onderzoek evenwel niet kunnen bevestigen. Slechts in een paar schrijnen zat een stukje runderbot; van een grootscheepse 'dierlijke' fraude kan dus niet worden gesproken.

Literatuur

1. Albert Delahaye, *Was St. Willibrord werkelijk aartsbisschop van Utrecht?*, Zundert 1959
2. Régis de la Haye, *De bisschoppen van Maastricht*, Maastricht 1985
3. Régis de la Haye en P. Hamans (sam, enstelling), *Bisdom langs de Maas*, Roermond 2009
4. Oskar Holl e.d. (red), *Lexicon der Christlichen Ikonographie*, 8 delen, 1968 e.d. jaren

5. Ludo Jongen, *Heilig in de lage landen. Herschreven levens*, Leuven 2005
6. Anton ten Klooster, Arnold Smeets en Peter-Ben Smit, *Willibrord door de eeuwen. Botsende culturen en wisselende perspectieven op de apostel van de Lage Landen*, Heeswijk-Dinther 2018
7. Anique de Kruijf: *Miraculeus bewaard. Middeleeuwse Utrechtse relieken op reis: de schat van de oud-katholieke Gertrudiskathedraal*, Zutphen 2011.
8. Hans Kreijns, *Niviala – Nivelle sur Meuse*, SEMafoor 11.4 Breda 2010
9. L. van Liebergen, M. Vermunt, A.G. Weiler, *Willibrord. Zijn wereld en zijn werk (690-1990)*,
10. Ad Maas, *Sint Servaas: wanneer en waar?*, SEMafoor 2.2 Breda 2002
11. Ad. Maas, *Kelten en Iederen. Licht in de duisternis*, SEMafoor 2.3 Breda 2003
12. Bram van Moerland, *De katharen. De overwinning van de vrijheid*, Rotterdam 2014
13. Renée Nip, *Arnulfus van Oudenburg, bisschop van Soissons (1087), mens en model. Een Bronnenstudie*, Groningen 1995; promotor Dick Boer
14. Ad van Schaik, *De geschiedenis van Dokkum*, *Archeologie Magazine* januari 2018
15. Arjan Snijders, *'t Was anders. Een andere kijk op Willibrord en Bonifatius*, Assen 2007
16. Ientje van 't Spijker, *Als door een speciaal stempel. Traditie en vernieuwing in heiligenlevens uit Noordwest-Frankrijk (1050-1150)*, Hilversum 1990
17. Markt van Strydonck e.a., *Relieken. Echt of vals?*, Leuven 2006
18. Studiekring Eerste Millennium (SEM), *Willibrord en Bonifatius. Waren ze ooit in Nederland?*, Breda – Gent 2004
19. Luit van der Tuuk (red), *Bonifatius in Dorestad. De evangeliebrenger van de Lage landen – 716*, Utrecht 2016
20. George Zarnecki, *Monniksleven in de Middeleeuwen*, Bussum 1975
21. <http://www.fordham.edu/halsall/basis/boniface-letters.asp>